

STUDIA LITTERARIA
irodalom- és kultúratudományi folyóirat
LII. évfolyam
2013/3–4.

Szerkesztőbizottság:
DOBOS ISTVÁN – főszerkesztő
BÉNYEI PÉTER – felelős szerkesztő
BÓDI KATALIN
BORBÉLY SZILÁRD
D. TÓTH JUDIT
FAZAKAS GERGELY TAMÁS
GORETITY JÓZSEF
LAPIS JÓZSEF – olvasószerkesztő
ORBÁN LÁSZLÓ – olvasószerkesztő

A lapszám szakmai szerkesztői:
FAZAKAS GERGELY TAMÁS, IMRE MIHÁLY, SZÁRAZ ORSOLYA

Lektorálta: BITSKEY ISTVÁN

Szerkesztőség:
DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
honlap: <http://studia.lib.unideb.hu>
e-mail: studia@arts.unideb.hu
tel.: 06-52-512-900/23084

HU ISSN 0562–2867 (print)
HU ISSN 2063–1049 (online)

DE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének folyóirata
megjelenik félévente

Kiadta: Debreceni Egyetemi Kiadó
www.dupress.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

Borítóterv: Marosi Edit
Tördelés: Barna Ildikó

Nyomdai munkálatok: Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdaüzeme, 2013.

STUDIA LITTERARIA
2013/3–4
LII. évfolyam

PRÓZAI KEGYESSÉGI MŰFAJOK A KORA ÚJKORBAN (PRÉDIKÁCIÓ, MEDITÁCIÓ ÉS IMÁDSÁG)

TARTALOMJEGYZÉK

Imre Mihály: Szerkesztői előszó	3
PRÉDIKÁCIÓIRODALOM	
KECSKEMÉTI GÁBOR: A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai	12
MADAS EDIT: Latin nyelvű forrásszövegek műfaji átalakulása a magyar nyelvű kódexirodalomban (Hugo a Sancto Caro sermója az Érsekújvári Kódexben)	20
BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES: Az Érdy-kódex <i>De tempore</i> részének exemplumai	34
TÓTHNÉ RADÓ CECÍLIA: Roberto Caracciolo <i>De laudibus sanctorum</i> kötete egy magyar prédikátor kezében	51
LENGYEL RÉKA: Petrarca <i>De remediis utriusque fortunae</i> jának recepciója a 16–18. századi magyarországi irodalomban	58
NAGY LEVENTE: „Auvó oláhok ébresztése”. Melius Juhász Péter egyik prédikációjának román és ruszin fordítása	67
LOVAS BORBÁLA: Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában	79
GÁBOR CSILLA: „Nem úgy vagyone dolgunk mint a’ Sidoknak?”. Nemzettörténet egy kézirat predikációgyűjteményben	95
CSORBA DÁVID: Komáromi Csipkés György, a „megtévelyodott Notarius”	108
PAFKÓ TAMÁS: Kettős metamorfózis. Hogyan alakult át Daniel Dyke kontemplatív prózája Nánási Lovász István predikációgyűjteményévé?	146
MIKÓ GYULA: „Parcite autem obsecro Lampridio Vestro in Zabanio redivivo, Dynastae spectatissimi...”. Apafi Mihály temetésének gyászbeszédei és a szász Zabanius Izsák latin orációja	157

volna, mert így világossá válna, hogy mit és hogyan értett másképp egy magyar, valamint egy román református prédikátor. Ez azonban majd egy következő tanulmány tárgya lesz. Most be kell érünk annnyival, hogy egy teljes Melius-kötet román fordítása helyett, megkaptuk egyetlen Melius-prédikáció román és ruszin fordítását.

LEVENTE NAGY

„Le réveil des Valaques qui dorment”

Un sermon de Péter Juhász Melius traduit en roumain et en ruthène

Dans la première partie de l'étude il s'agit de l'opinion de Melius concernant la situation sociale et religieuse des Roumains de rite byzantine. Melius a exprimé ces idées dans son livre *Magyar prédikációk* (Debrecen, 1563). C'était la lettre de saint Paul Apôtre aux Romains (Rom, 13-16) dans laquelle il a trouvé la bonne recette pour décrire son attitude envers des Romains. Dans cette lettre Paul écrit: «Je me dois aux Grecs et aux Barbares, aux savants et aux ignorants. Ainsi, autant qu'il est en moi, je suis prêt à vous annoncer aussi l'Evangile, à vous qui êtes à Rome. Car je n'ai point honte de l'Evangile; c'est une force divine pour le salut de tout homme qui croit, premièrement du Juif, puis du Grec.» De cette passage Melius tire la conclusion suivante: le bon predicateur a le devoir de prêcher la parole de Dieu non seulement parmi les savants et les puissants, mais parmi les barbares et les ignorants (comme sont les Romains) aussi. Dans la deuxième partie de l'étude je présente l'influence de l'œuvre de Melius sur les écrits des prédicateurs romains calvinistes ou calvinisants. Dans la littérature roumaine et hongroise une opinion s'est répandue selon laquelle le livre imprimé par le diacre Coresi à Brassó en 1567-1568 (*Tâlcuț evangheliilor* – Explication des évangiles, nommé aussi la première *Cazania* de Coresi) aurait été une traduction du hongrois d'après le livre *Válogatott prédikációk* (Debrecen, 1563) l'œuvre de Melius. C'était Pandele Olteanu qui a démontré que les deux livres étaient totalement différents aussi bien par leur contenu, que par leur esprit, leur style et leur structure. L'original de la *Cazania* de Coresi était, selon Olteanu, l'*Apostille de Neagovo* (*Postilla de Neagovo*) écrit vers le milieu du XVIe siècle en ruthène, mais connu aujourd'hui seulement d'une copie de 1758. Il est vrai que les deux textes, le roumain et le ruthène, sont presque identiques, mais, contrairement à Olteanu, j'ai essayé de démontrer avec des preuves philologiques que la *Cazania* de Coresi est version originale d'après laquelle on a fait la traduction ruthène. Entre autres, malgré l'affirmation d'Olteanu concernant la différence entre la *Cazania* de Coresi et le livre de Melius (*Válogatott prédikációk*) j'ai réussi à identifier un sermon de Melius provenant de *Válogatott prédikációk*, qui se trouve non seulement dans la version roumaine, mais dans la ruthène aussi. On peut donc affirmer que le livre de Melius a eu une influence considérable sur la propagation de la Réforme parmi les Roumains et les Ruthènes.

LOVAS BORBÁLA

Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában

„Két ok készítetett arra, hogy ezt a beszédet, melyet múlt vasárnap, a te eltávoztod után mondtam ellened, azon melegében szóról szóra leírom, s neked olvasásra megküldjem. Egyik az, mert hallomásom szerint a háromság megvallása miatt kedvedben járók között vannak olyanok, akik prédikációm során ott voltak a gyülekezetben, s ezek azt híresztelik, hogy szerfölött keményen bántam veled. Márpedig nem akarnám, sem hogy szavaimhoz valamit hozzátoldjanak, sem hogy azokat elferdítve juttassák el hozzád. Meg aztán azt akartam, hogy ez a beszéd írásban legyen meg, hadd tudja megítélni minden józan eszű ember, vajon az én cáfolatom hamis vagy igazságtalan volt-e.”¹

Ha nem tartjuk csupán retorikai fogásnak Enyedi e sokak által ismert, Szilvásinak írott megjegyzését híres 60. prédikációjának elején, feltételezhetjük, hogy Enyedi beszédeinek írásban készített vázlatai és szóban való előadásuk valóban megelőzte azok hosszabb, írott formáját. Ezt erősíti meg a több forrásban is felbukkanó latin nyelvű beszédvázlatok, vázlatra épített beszédek, prédikáció-kivonatok. Harminc-harminc-három beszédet tartalmazó *triacasok*ban visszatérő beszédcsoportokat különböztethetünk meg, ilyenek az adventi és karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó prédikációk, a vízkereszt ünnepköre vagy a húsvét és a pünkösd ünnepköreihez kapcsolódó beszédek. Ám nem csupán maguk a beszédek nem oszthatók vasárnaponként naptári sorrendbe, de párhuzamos beszédek esetében nem egyszer előfordul, hogy míg az egyik gyűjteményben csupán egy, más gyűjteményben egyazon szám alatt egy több részre bontott prédikációt találunk, mely jelölten nem egy alkalom során hangzott el. Mivel nyomtatott változat egyáltalán nem áll rendelkezésünkre, felértékelődik a másolók szerepe. Egy aktív, majd száz évig tartó szöveg-hagyományozási és szöveg-használati folyamatba pillanthatunk bele a korpusz vizsgálata során, melynek mélyebb rétegei mindezidáig nem kerültek részletes feltárára.

Az Enyedi-prédikációk ma (forrásból vagy utalásból) ismert kéziratának és másolatainak száma huszonegy tételt tesz ki.² A korpusz beszédeinek beazonosítását

¹ KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, I, ford. MÁRKOS Albert, s. a. r. BALÁZS Mihály, HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005, 346.

² Dolgozatomban a ma is meglévő, magyar nyelvű másolatok közül fogok néhányat említeni. A cikkben szereplő, kódexekre vonatkozó adatok ismertetésekor Káldos János munkáira hivatkozom és saját kutatásaimra támaszkodom. Legutóbb a témában megjelent cikk: KÁLDOS János, *Enyedi György prédikációinak szöveg-hagyományai* = *Érték és értelmezés*, szerk. BOKA László, SIRATÓ Ildikó, Bp., Gondolat, OSzK, 2010, 188–207. A ma is meglévő magyar nyelvű prédikációt tartalmazó kötetek a következők: K3: Lisznai Gyárfás másolata, 1613 (Academia Română, Filiala Cluj-Napoca [A továbbiakban: Academia

nem csupán az Enyedire vagy a *triacasokra*, beszédszámokra vonatkozó gyakori hivatkozás könnyíti meg, hanem az is, hogy a beszédek eleje azok felépítésének bemutatásával együtt, valamint a beszédek vége szinte mindig megegyezik a különböző másolatokban. Természetesen nem mindig beszélhetünk szó szerinti egyezéstről, ám ha figyelmen kívül hagyjuk a különböző szóalakok használatát vagy a jelzők, szinonimák halmozását, mondhatjuk, hogy ezen részek beazonosíthatóak. Így ismeretlen, eddig feltáratlan anyagú kódexekben is segítséget kaphatunk a beszédek azonosításához, valamint egyes hibák feltárása könnyebbé válik a már ismert kötetekben.

Az első ma ismert datálható másolat 1613-ból származik, a legutolsó másolati adatunk a korszakban a 17. század végére tehető. A K1–5, valamint S sziglákkal ellátott kötetek a gyűjteménynek egy-egy összefüggő részét tartalmazzák, egész *triacasokat* vagy azoknak nagyobb részeit. Ezekkel a kötetekkel kapcsolatban a szerkesztési stratégiák csak részlegesen elemezhetők. Jól nyomon követhető azonban a másolói bejegyzésekből, hogy melyik kéz hogyan másolta a beszédeket, így például a meglévő mellett több *triacast* is lemásolt. Ezek az egyéb másolatok sajnos kivétel nélkül mára elvesztek, vagy lappanganak. Az is megesett, hogy a másoló egyes beszédeket jelölten kihagyott, mert párhuzamosan több gyűjteményt másolt, és az már más, általa összeállított – ma szintén nem ismert – kódexben megvolt. A beszédgyűjteményekben felfedezett hibák³ és párhuzamosságok⁴ emellett arra is rávilágítanak, hogy még ezek a jól szerkesztettnek

tűnő, az eredeti struktúrát szorosan követő kötetek is furcsaságokat mutatnak, melyeket vagy már maga az eredeti gyűjtemény is tartalmazott, vagy a másolások során bekövetkezett átszerkesztések, hiányos, kevert vagy sérült források használata során jöttek létre.

Az egységes anyagot tartalmazó köteteknél a szerkesztés szempontjából érdekesebbeknek tűnnek azok, melyekbe a korpuszból válogatva másoltak beszédeket. A legtöbb anyagot tartalmazó ilyen típusú kötet a Székelykeresztúri Kódex (Sz), mely átmeneti stádiumnak mondható az összefüggő anyagot közlő és a néhány beszédet tartalmazó kódexek között. Huszonnégy beszédet találunk benne a második *triacas* anyagából, tizenhárom beszédet a hatodik *triacasból* és két beszédet a csonka hetedik *triacasból*. A kötet másolója jó minőségű szövegeket ad, ám az is igaz, hogy sokszor belenyúl, kiegészít, átír, aktualizál. Egész más jellegű az M sziglát viselő Marosvásárhelyi Kódex, mely tíz Enyedi-beszédet tartalmaz, négyet az első *triacasból*, hármat a második *triacasból*, egyet valószínűsíthetően a jelenleg ismeretlen anyagú harmadik, kettőt pedig a negyedik *triacasból*.⁵ A kódex rossz állapotban van, a beszédek maguk is vegyes színvonalúak, a szövegahagyományozódás és szövegromlás módjának és kérdésének vizsgálata azonban ebben az esetben is fontos és érdekes tanulságokkal kecsegtet. Gyalai Sámuel három Enyedi-beszédet másol le vegyes tartalmú kódexébe (Gy), a 43.,⁶ az 50. és a 100. számút, előbbieket jelöletlenül, utóbbit jelölve.

Szintén ebbe a csoportba illik a *Conciones vetustissimae* (CV) címen ismert, az eddigi vélekedések szerint 1651–1659 között másolt kódex, melynek alapos leírását legutóbb Balázs Mihály végezte el.⁷ A kódexről feltételezhetjük, hogy egybekötötték az üres lapokat, majd több kéz másolta bele a beszédcsoportokat különböző elképzelések szerint.⁸ A kézirat – bejegyzések alapján megállapított – másolási időszaka nagyon rövidnek tűnik, talán ez módosítható, kitolható az adatok pontosításával.⁹ Balázs Mihály a kódexben ránk maradt és megjelölt, az ismert Enyedi-prédikációk

III.], MS. U. 737/III.); Gy: Gyalai Sámuel prédikációgyűjteménye, Tarcsafalva, 1617–1626 (Cluj Napoca, Biblioteca Centrala a Universitatii Victor Babes, MS. 1777.); K4: Ismeretlen másoló, Nagyajta, 1621 (Academia III., MS. U. 737/IV.); Sz: Fejérdi Gergely másolata, h. n., 1629 (Târgu Mureș, Teleki-Bolyai Könyvtár, 0439.); K1: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század első fele (Academia III., MS. U. 737/I.); S: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század közepe (Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. 7.); K5: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század közepe (Academia III., MS. U. 737/V.); M: Egyházi beszédek, Sinfalva, Tordatúr (?), 1642–1650 (Târgu Mureș, Teleki-Bolyai Könyvtár, 0636.); CV: *Conciones vetustissimae*, 1642 előtt – 1659 (Academia III., MS. U. 262.); K2: Bitai János, Toroczkó, 1664 (Academia III., MS. U. 737/II.). A kódexeket a továbbiakban a bevett sziglákkal jelölöm.

³ A beszédkezdetek és -végek ellenőrzése során került tisztázásra a K3 anyagának mai rendje is. A kötet kötése ellenére a kevésbé jó állapotú másolatok közé sorolható. A másoló, Lisznai Gyárfás több helyen is dátumozta a beszédeket. Apróbb megjegyzésekből részben rekonstruálhatjuk, hogy mikor és hol másolták és használták a könyvet. Bár a könyv elején részletes – a másolatok között a legrészletesebb – listát kapunk textus és cím szerinti bontásban is a kódex tartalmáról, a beszédek a könyv elején zavaros sorrendben találhatók. A könyv elvileg a 37–66. számú beszédeket, vagyis a második *triacast* tartalmazza, de az 51. beszédig kevert sorrendben, a 60. beszéd hiányzik. A szövegek szorosabb vizsgálata során kiderült, hogy az egyes beszédekben nem csupán, vagy nem laphiányokról van szó, hanem a beszédek lapjai, lapcsomagjai össze vannak keveredve. Valószínűleg előbb másolták le őket és utána kötötték be, vagy a lapok egy része a régi kötet szétszedve került más sorrendbe. Így a 37., a 41., a 45. beszéd két részben kerül elének, jelölés nélkül. A szövegek beazonosítását a párhuzamos másolatokat tartalmazó K4 kódex segítségével végezhetjük el. Árnyalja a képet nem csupán az, hogy az 58. beszéd jelölten kerül a sorrendben rossz helyre, és a kötet közepén korábbi dátumot találunk, mint az elején, de az is, hogy a kevert számú beszédek nem mindegyike kezdődik új lapon, így a 37. beszéd után ugyanazon a lapon kezdődik a 43. beszéd, vagy az 58. beszédet egyazon lapon követi az 50. számú prédikáció. Ez megerősíti azt, hogy a sorrend már eleve nem volt rendezett.

⁴ Ezzel kapcsolatban két, a közelmúltban megjelent cikkre hívnám fel a figyelmet: KÁLDOS János, *Enyedi*

György prédikációgyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 88–120; LOVAS Borbála, *Non multa sed multum: Párhuzamos beszédek Enyedi György prédikációgyűjteményében*, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 71–87.

⁵ Bővebb ismertetését lásd KÁLDOS, *Enyedi György prédikációinak*, i. m., 198–201.

⁶ A beszéd sérült, az elejéről a textus, a végéről pedig pár sor hiányzik, a könyvön belüli, a beszédet tartalmazó különálló füzetkében ma található első két lap egy lappár, amelynek hajtási oldalából van egy rész áthajtva a füzetben, tehát vagy eleve csonkán másolták le, vagy utólag pótolták részlegesen a szöveget.

⁷ BALÁZS Mihály, *A kolozsvári unitárius kollégium 262. számú kódexe = Isten és ember szolgálatában: Erdő János emlékezete*, szerk. SZABÓ Árpád, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2007, 197–215.

⁸ A kötés bőrborítása sérült, a felső és alsó szélén jól látszanak az egyenlő vastagságú, összefűzött füzetek. A füzetek 16 oldalasak, 4 lappárból állnak. Kivétel ez alól az első és az utolsó füzet, amelyek csak fele ekkorák.

⁹ A datálással kapcsolatban néhány másolói megjegyzés kérdésessé teheti a megadott dátumot. Így a Balázs Mihály által példának hozott [2]. egységben az 56v-n az 1659-es évszámmal találkozunk, véleményem szerint a hasonló kontextusban szereplő másik dátum, a [6]. egységben a 109v-n, talán nem 1659, hanem 1639. Emellett a datálás árnyalásához újabb adatként egy a Balázs Mihály által [14]. egységként megjelölt, a kódex 322. oldalán kezdődő, *Alius tractatus de baptismo* címet viselő szöveg egységben rögtön a cím alatt szereplő, a másoló kéz által beírt dátumra hívnám fel a figyelmet: C. V. Jo: D. N. 1642 *Claudi*. Ez a szövegrész szorosan kötődik az előzőhöz (*Tractatus de baptismo*), valamint azonos kéznek tűnik a további lapokéval.

között nem szereplő textusú, latin prédikáció-kivonatot és az azt követő, szintén latin nyelvű prédikációvázlatokat ismertette, mint a kötetnek a püspök életművéhez kapcsolható részét. Az adott helyről ezt írja: „[25] 457–465: Barna kéz. Latin és magyar nyelvű prédikáció-kivonatok. Az első: Idea Contionis Cl. G. Eniedi Ex Matth. 26. de urgente ephuso. További alaptextusok: Joh. 20. Joh. 2. 22. 23.¹⁰ A ránk maradt Enyedi-prédikációk között nem szerepelnek.” Majd pár sorral később még egy Enyedit említő leírás következik a tanulmányban: „[27] 469–484: A barna kézzel írott prédikációk: Contio de poena neglectae occassionis Ps. 95. v. 7. 8. 477: Ps. 3. v. 10.¹¹ Mondjátok az igazaknak, jól leszen. Enyedinél nem szerepelnek.”¹²

Kisebbségi figyelmet szentelt azonban a kódex elején lévő, elég terjedelmes, hosszabb-rövidebb prédikációkat tartalmazó résznek. A másoló, ahogy Balázs Mihály is megjegyzi, kezdetben az egyházi ünnepek szerint látszik rendezni a beszédeket, a rend azonban a másolás során felbomlik, vagy inkább összekeveredik. A korpuszrész egy, a vízkeresztre szánt beszéddel kezdődik, majd következik a vízkereszt utáni első¹³ és második vasárnap. Ezután néhány jelöletlen beszéd, majd kezdődnek az adventi prédikációk, karácsonyra és az utána lévő vasárnapokra szánt beszédek, újabb vízkereszti, majd a húsvéti és pünkösti ünnepkörhöz csatlakozó darabok. Ennek ellenére a kötet-rész eredeti egységes voltát támasztja alá a lapok számozása is. A régi, laponkénti számozás 1–120-ig tart, és ez után az egység után nem sokkal megszakad. Ez a körülbelül ötszáz oldalas kódex mintegy felét teszi ki. A beszédválogatás kevés eltérést mutat a kor megszokott tematikájához viszonyítva, a másoló¹⁴ a zsoltárokon kívül csak újszövetségi helyekről választ textust, túlsúlyban vannak a Máté és Lukács könyvére épülő darabok. Valószínűleg előzetes terv alapján valóban követni akarta az ünneprendet, ám később a már bemásolt beszédek közé újabbakat írt be, vagy összekapcsolt néhányat valamilyen szisztéma szerint. Ha a betoldások nem fértek be a tervezett helyre, szétbontotta azokat rövidebb részekre, melyeket később megszámozott, jelezve a többi rész helyét a cím mellett elhelyezett jegyzettel és a kapcsolódó lapszámok megadá-

sával; vagy az egyes textus alapján összekapcsolódó részeket később összekötötte. Azokat a darabokat pedig, amelyek a részekből álló beszédek közé estek, és ott teljes hosszukban szerepeltek, egyes esetekben a *Contio integra* felirattal látta el. Vagy az eredeti másoló, vagy egy másik kéz később újrendezte, átírta ezeket a számozásokat. Ez a kéz bele is nyúlt a szövegbe, javított, átírt szavakat, mondatokat, kihúzott szövegrészeket, átrendezett bekezdéseket, néhol sűrűn megjegyzetelte a margókat.¹⁵

A szövegkorpusz érdekessége, hogy néhány e prédikációk közül beazonosítható Enyedi-beszéd.¹⁶ A Mt 11, 2 textussal kezdődő és a Jn 2, 1 textusra épülő beszédek a vízkereszt utáni első és második vasárnap hangozhattak el. A Mt 2, 16-ra épülő prédikáció szintén valószínűleg olyan Heródes-beszéd, mely vízkeresztre, vagy az azutáni első vagy második vasárnapra készült. Ezt a három beszédet az 5. Kolozsvári Kódex (K5) is tartalmazza, ezek közül az első kettőt a Székelykeresztúri Kódexben (Sz) is megtaláljuk. A beszédek száma az Enyedi-korpusz számozása szerint 185., 191. és 188., vagyis a 6. triacas darabjai.¹⁷ A negyedik beazonosíthatóan a gyűjteménybe tartozó szöveg a Róm 8, 11-re épül, ezt a 2. Kolozsvári Kódexben (K2)¹⁸ találjuk meg.¹⁹ Az összehasonlító elemzések szempontjából fontos, hogy az Enyedi-beszédekben is találunk példát a fentebb már említett szerkesztésre. Vagyis nem csupán a variánsok közötti eltérések figyelhetők meg a szövegekben, hanem a használó, másoló konkrét alakító munkája is.

A CV-ben található beszédekre jellemző, hogy rövidek, sok kihagyás van bennük a többi variánshoz képest, valószínűleg tudatos rövidítésről lehet szó. Az is behatárolható, hogy általában milyen részek kerülnek kihagyásra. Ilyenek a latin és görög nyelvű idézetek, a halmozott magyarázatok, a példák, a háromságosok ellen irányuló túlságosan erős kritikai észrevételek, a híveknek szóló erősebb hangú kritikák, a bonyolultabb gondolatmenetek vagy azoknak jelentős része. A továbbiakban röviden bemutatom az érintett beszédeket, néhány példával illusztrálva a CV, valamint a többi másolat jellegét és eltéréseit.

A Máté 11, 2-n alapuló 185. prédikáció indító gondolata a jó és rossz tanító, valamint a jó és hamis tudomány megítélését taglalja. A jó tanító példájaként az Újszö-

¹⁰ A második hivatkozás helyesen: Joh. 20, 22–23. (A jelzés a Joh. 20-hoz tartozó második beszéd elején található: Contio 2. v. 22. 23. / Et cum hoc dixisset insufflavit et dixit eis.)

¹¹ Helyesen: Esa. 3. v. 10.

¹² BALÁZS, i. m., 203. Káldos János ezen ismertetést vette át fentebb már idézett cikkében: „A kódex a mostani szempontunkból is fontos, mivel a 457–465. oldalán egy Enyedi-beszéd vázlata található: *Idea Concionis Cl. G. Eniedi Ex Matth. 26. de urgente ephuso*. Lehetséges, hogy a 27. tétel (p. 469–484.) alatti prédikációk is Enyedi beszédeiből valók: Ps. 95. v. 7–8. (*Contio de poena neglectae occassionis*) és Ps. 3. v. 10. (*Mondjátok az igazaknak, jól leszen*). Balázs Mihály ugyan megállapítja, hogy egyik textus sem szerepel Enyedi ismert beszédei között, de lehetséges az is, hogy a teljes egészében hiányzó ötödik *Triacas*-ból való néhány kivonat.” KÁLDOS, *Enyedi György prédikációinak*, i. m., 201.

¹³ Itt eredetileg egy advent 3. vasárnapjára szánt beszéd címét és textusát kezdi el beírni a másoló, amit aztán kihúzott. Ez a beszéd később a 66. oldalra került.

¹⁴ A kezdet meghatározni talán nem egyszerű, mégis hajlok arra, hogy egynek tartsam. Megfigyelhető, hogyan változtatja az írásképet attól függően, hogy mennyi helye van vagy marad a szöveg bemásolására, befejezésére, néhol nyugodtan, néhol kuszán, sűrűn ír, valószínűleg különböző írószerszámokkal.

¹⁵ A kódex elejének felépítését lásd az I. számú mellékletben.

¹⁶ Az I. számú mellékletben (*Conciones vetustissimae*: a magyar nyelvű prédikációmásolatok textusai és szerkezeti felépítése) a [13]., [20]., [34]., [76]. oldalakon szereplő beszédek.

¹⁷ Az említett beszédek pontos adatai és lelőhelyei: Mt 11, 2 – *De Joanne Baptista* (185. beszéd, K5, 87v–94v; 185. beszéd, Sz, 470–485; 185. beszéd, CV, 13–21); Mt 2, 16–18 – *Crudelitas Herodis et Tyrannorum* (188. beszéd, K5, 108v–113v; 188. beszéd, CV, 76–81); Jn 2, 1 – *De nuptiis in Cana Galilaea* (191. beszéd, K5, 123v–130v; 191. beszéd, Sz, 501–517; 191. beszéd, CV, 20–26).

¹⁸ A beszéd pontos adatai és lelőhelyei: Róm 8–11. – *De resurrectionis Christi causa* (20. beszéd, K2, 193–203; 20. beszéd, CV, 34–43). A beszédek elejének összevetését lásd a II. számú mellékletben.

¹⁹ A kódexeket keletkezési idejük alapján vizsgálva kitűnik, hogy a másolási időszakok nagyrészt egybeestek. A legkorábbi a válogatott tartalmú Sz, 1629-re datálva. A CV ismertetett másolási időszakával talán egy időben készült el emellett a K5, melyet pontos adatok híján a 17. század közepére szokás datálni. Legkésőbbi másolatnak a K2-t tarthatjuk, melynek befejezési dátuma 1664. Vagyis nem egymástól időben távol eső másolatokról van szó. Ez még látványosabbá teszi az aktív másolási hagyomány sokszínűségét.

vetség „két fő vezér”-e, Keresztelő Szent János és Jézus szolgál.²⁰ A szöveg – amellet, hogy kemény kritikával illeti a rossz uralkodókat, Heródes tetteit és egyéb példákat elővéve – azt is világosan bemutatja, hogy a tanítóknak el kell viselniük a megpróbáltatásokat, rabságot, sokszor a halált is. Ez, bár minden időben tanulságos témaként forgott a prédikátorok tollán, az 1590-es évekbeli erdélyi unitárius állapotokat figyelembe véve talán többet mondhatott a híveknek, mint első olvasatra gondolhatjuk. Bár a CV másolója erősen meghúzta a szöveg ezen részét is, a K5-ben nem csupán az alapkoncepció, de annak bővebb kifejtése is olvasható. Szolgáljon az ez utóbbiból idézett néhány példarész az elmondottak alátámasztására:

Erre azért nézvén Szent János, megfeddte Heródest, de az igazmondásért (amint szokott lenni) betörék a feje, tömlőre vették, és végre ugyanott megöleték. Nem különben vagy az a tanítóknak dolguk, mint akik azt mondják: Előtem víz, utánam tűz. Ha hallgatnak, előttük az Istennek kemény parancsolatja, haragja és büntetése. Ha szólnak, ez világi hatalmasoknak fogságukba és üldözésükbe esnek. Nem csak Szent Jánosnak volt pedig így dolga, hanem inkább minden jámbor tanítóknak, prófétáknak, mind ő előtte s mind ő utána ez volt virága ilyen jutalma és fizetése ez háládatlan világtól.²¹

Majd az alapgondolatra példasort épít a püspök:

Ekképpen jára Mikeás, mikor igazat prófétála Acháznak, megnyaggaták, és kemény tömlőbe veték. Zakariás a Jójada pap fia kövel agyonvereték, Ézsaiás fűrészel metszeték ketté. Jeremiás az undok halálos tömlőbe rekeszteték, Uriás próféta Jer. 26. levágták. Krisztus felfeszítették; Szent István megkövezteték; Szent Jakabnak feje veteték, Szent Péter megfogták; sőt ugyan majd nem volt egy igaz próféta és apostol is, aki szörnyű és kegyetlen halállal ne múlt volna ki e világból.²²

Majd miután elmondja és citátumokkal alátámasztja, hogy Jeruzsálem városa eláradt az ártatlanok vérével,²³ így foglalja össze e rész tanulságait:

²⁰ Míg a CV-ben ez a beszéd önmagában áll, K5-ben és Sz-ben ezt követi a 186. beszéd, Mt 11, 7 textussal. A beszédek összetartozását erősíti a bibliai helyre való utalás *Ibidem* 7. rövidítése, valamint a beszédekbe illesztett visszautalások. „Mondám azért ezt tegnap is, hogy az Evangéliumban az Újtestamentumnak két fő vezérének böcsületes személyek íratik meg.” (K5, 95r); „Mondám az elmúlt prédikációmban is, hogy az Evangéliumban és az Újtestamentumnak két fő vezérének böcsületes személyek íratik meg.” (Sz, 486.)

²¹ K5, 88v.

²² K5, 89r.

²³ Nem haszontalan ezen a ponton a zsidó–magyar párhuzamot erősítő Enyedi-beszédekre gondolnunk, melyek – sok kortárshoz hasonlóan – Erdélyt az új Jeruzsálemmel azonosítják. Ebben a kontextusban a példasor még inkább aktualizálttá válik. Lásd például: „Bizony, hogy nem sokkal különb állapotban vagyunk, mint akkor valának az zsidók. Sennacherib elpusztította vala Júda országát, minden

Itt pedig két tanulság vagy: Egyik néz a tanítókra, hogy tudniillik, noha minden felől veszély rajtuk, de inkább akarjanak az embereknek, hogynem az Istennek haragjába esni, és vigasztalják magukat a sok régi előttük való szentek és próféták példájával. Ilyen háládatlan volt minden kor és világ, így fizetett az ő jámbor lelképásztorainak. De azt mondja Krisztus Urunk, hogy nem azoktól kell félnünk, akik a testet megölik, azután nem tudnak mit tenni, hanem attól, aki mind testestől-lelkestől a Gyeheennának tűzére vethet. Második tanulság néz a hallgatókra, hogy a tudományt ne ítéljék a nyomorult tanítónak állapotjáról, és szidalmas, gyalázatos haláláról.²⁴

Ezután: „Az igazságnak mindenkor több ellensége vannak, hogynem patrónusi voltak volna. Sőt, ez világ előtt való kedves tudományhoz mindenkor gyanakodjál, mert az gyakrabban hamis.”²⁵ A prédikáció szövegében a CV-beli változatban máshol is hosszabb-rövidebb kihagyások vannak a K5-höz képest, a leghosszabb egy körülbelül 150 sornyi rész, mely hosszasan taglalja azt, hogy Keresztelő Szent János és Jézus ismerhették-e egymást, majd hogy János miért küldte tanítványait Jézushoz, és erről mit tartanak a kárhoztatandó háromságos vélekedések. A kihagyott szöveghely nem csupán azért érdekes, mert a K5 Jacobus Palaeologusra is hivatkozik benne,²⁶ de azért is, mert gondolatvezetésének módja arra enged következtetni, hogy a rész eredetileg is szerepelt a beszédben, és nem a kolozsvári kódex másolójának túlbujánzó magyarázatáról van szó. Emellet, bár a K5 szövege megegyezik ezen a helyen Sz változatával, utóbbiból kimarad a megjegyzés. Hasonlóan nem szerepel a K5-ön kívül egyik variánsban sem az az Erasmusra való, a folyószövegbe írt utalás, mely a galamb képében Krisztusra szálló Szentlélek mint Szent János számára világos jel említése után következik.²⁷ Általánosságban elmondható emellet a K5-ről, hogy margói sűrűn jegyzeteltek, hivatkozásai jelöltek, a másoló sokszor külön kiemelte, vagy kiegészítette azokat. A CV-ben (és az Sz-ben) sokkal kevesebb a forrásokra való utalás, a jegyzetek pedig elhanyagolható számúak. Azonban míg az Sz a beszéd hosszabb változatát hozza, a CV sok kihagyással él. A rövidített változat is tartja a beszéd struktúráját, s bár nem olyan olvasmányos és kevesebb példával él, követi a bővebb változatot.

erős várakat megvett vala, csak Jeruzsálemben szorultak vala az zsidók, az kik megmaradhattak vala. Nem úgy vagy-e dolgunk nekünk is? Az pogány török Magyarországnak minden városit, várait megvette, elfoglalta, az mi kevesen maradtak az szegény magyarok, mint egy Jeruzsálemben, ide Erdélyben szorultanak [...]” (114. beszéd, S, 164–165.)

²⁴ K5, 89r.

²⁵ Uo. Későbbi, valószínűleg 20. századi margójegyzet az utolsó előtti idézet alatt: Dávid F +. A CV-ben a próféták halálának példasora után ez a rész kimarad.

²⁶ K5, 92v: „Palaeologus ait Baptistam sciuisse quod Jesus esset Messias Judaeorum, sed percontatum de novo Regno, et titulo an scilicet esset etiam Rex proputatoris et gentium, hoc enim significabatur per eum qui venturus dicebatur.”

²⁷ K5, 91v: „(Postea deprehendi de hoc loco disputationem Erasmi, quam vide.)”

A kánai menyegzőről szóló, a Jn 2, 1-en alapuló beszéd, melynek vizsgálata kapcsán találtam rá az Enyedi-beszédekre, a korszak egyéb beszédeihez hasonlóan igen erős kritikával él a házasságellenes tendenciákkal kapcsolatban. Mindhárom variáns tartalmazza ezt a – itt a K5-ből idézett – részt: „Honnat mi legelőbb tanuljuk meg, hogy noha voltak oly féle nemzetségek, az mint az pogányok írásában olvassuk, kik az házasságban semmi jó, és dicséretes rendtartást nem követtenek, és még az filozófusok közül is voltak, kik az közönséges és okatlan állatok módja szerint való társalkodást is vallották, kikhez majd hasonló tudományt akartak ez elmúlt nem sok esztendőben némely Anabaptisták az kereszténységbe hozni. De mindazonáltal az régi szenteknek példái és históriái megmutatják, hogy az Istennek ez tisztességes rendelését mindenkor az hívek megbecsüllötték és abban jó módot, szép és illendő rendtartást követtenek.”²⁸ Ezt a prédikációt a CV szintén rövidíti, a leghosszabb kihagyott rész mintegy 125 sornyi. Ez a vendégeknek a lakodalomra való hívásának menetét fejt ki, és reflektál a korszak tobzódó lakodalomtartási szokásaira is, majd a katolikusok ellen szól hosszan azok ellentmondó érveléseivel kapcsolatban. A másoló szintén kihagy gunyorosnak is mondható példákat a borisszákkal és Jézus csodájának értelmezésével kapcsolatban, és nem tér ki arra, mennyi vizet is változtatott át Jézus, melynek számolgotásába nem csupán a másik két kódex másolója, de a kor prédikátorai is rendre örömmel feledkeztek bele. Azt, hogy valószínűsíthetően a beszéd eredeti változata a K5-tel megegyező hosszúságú volt, és a CV jelentősen lerövidítette azt, alátámasztja, hogy sok eltérés esetében a hosszabb változatot tartalmazza az Sz variánsa is. Lássunk erre egy érdekes példát, mely a közkedvelt méh-hasonlat egy változatán keresztül világít rá arra, hogyan értelmezik félre a menyegzőn elfogyasztott bor mennyiségét a rosszlelkű olvasók.

²⁸ K5, 124r.

²⁹ „Másodszor itt szükség, hogy némely Isten ellen termett trágár emberek beszédéről szóljak, kik így szoktak néha csúfolkodni és az Istennek sz. beszédével játszadozni, és az ő gonoszságoknak palástot, színt keríteni. Látod-e, meg tetszik, úgymond, hogy az menyegzőben szabad jól innia és megrészegetni, mert abban az lakodalomban úgy meg írták, hogy még borok is el fogyott. Ez ilyeneknek először azt kel mondani, hogy ha az sz. Írást oly igen böcsülik, hogy onnat akarnak regulát, rendet életükre vonni, hogy nem ment ezekben ezeknek, mennyi helyen ő neki sok példákkal kárhoztatja az írás az tobzódást és az részegséget. Bizony, te is annyi mondást és Parancsolatot találsz az Szentírásban az tobzódás ellen, hogynem ahol út nyitnatnék az bor italra. De ezek szintén olyanok, mint az legyek, Nem olyanok mint az méhek. Az méhek ilyen természeti vagyton, Hogy mikor mérges füre száll is, édes mézet szív és vonson ki belőle. De az légy olyan, hogy még az ép testet is megsebesíti, és ahol valami kis vakarítást talál, addig szíja, marja, hogy túrók sebet csinál belőle. Ezféle tobzódók is olyanok, hogy az szentírásbeli jó példákat is gonoszra magyarázzák, és abból valami kis alkalmatosságot kaphatnak az ő gonoszságoknak el fedezésére, azt mind addig piszkálják, hogy undok sebet csinálnak belőle. De itt bizony ezféleeknek semmi palástjuk nincs, Mert úgy vagyton, hogy az tisztességes vigasság, mikor jelen és módjával vagyton, Nem kárhoztatandó, De az felettük való tobzódás mindenütt tilalmas. Hogy pedig ez lakodalomba el fogyott az bor, nem ez vala az oka, hogy igen ittak, hanem hogy szegény volt a gazda. És az Isten akaratja volt, hogy eképpen Krisztus Urunknak alkalmatosság adassék az csudatételre.” (Sz, 510–511.)

CV (22)

Másodszor szükség, hogy itt valami trágár ember beszédéről szóljak, kik így szoktak néha csúfolkodni, és az Istennek szent beszédével játszani.

Megtetszik, úgymond, hogy az menyegzőben szabad jól innia, és megrészegetni, mert abban az lakodalomban úgy ittak, hogy még boruk is elfogyott.

Hogy pedig ebben az lakodalomban elfogyott volt az bor, nem az volt az oka, hogy igen ittak, hanem hogy szegény volt az gazda, és az Isten akaratja, hogy így Krisztus Urunknak adassék alkalmatosság az csudatételre.

K5 (127r)²⁹

Másodszor itt szükség, hogy valami trágár emberek beszédéről szóljak, kik így szoktak néha csúfolkodni, és az Istennek szent beszédével játszadozni, és az ő gonoszságuknak palástot keresni.

Megtetszik úgymond, hogy az menyegzőben szabad jól innia, és megrészegetni, mert abban az Cana Galileabeli lakodalomban úgy ittak, hogy még boruk is elfogyott;

Ez ilyeneknek először azt kell mondani, hogy ha az szentírást oly igen becsülik, hogy onnét akarnak regulát rossz életükre venni, hogy nem jut eszükbe, mennyi helyen, és mely sok példákkal kárhoztatja az írás az tobzódást, és részegséget. Bizony, tízannyi mondást és parancsolatot talál az szentírásban az tobzódás ellen, hogy nem ahol út nyitnatnék az boritalra. De ezek szinte olyanok, mint az legyek, nem olyanok, mint az méhek. Az méhek ilyen természete vagyton, hogy mikor mérges füre száll is, édes mézet szív ki belőle; de az légy olyan, hogy még az ép testet is megsebesíti, és ahol valami kis szakadást talál, addig szíjja, marja, hogy túrt, sebet csinál belőle. Ezek is az szentírásbeli jó példákat is gonoszra magyarázzák, és ha valahol valami kis alkalmatosságot kaphatnak az ő gonoszságuk fedelére, azt addig piszkálják, vitatják, hogy undok sebet csinálnak. De itt bizony semmi palástjuk nincs. Mert úgy van, hogy az tisztességes tudomány mikor helyén és jó módjával vagyton, nem kárhoztatandó, de az felettébb való tobzódás mindenütt tilalmas.

Hogy pedig az lakodalomban elfogyott volt az bor, nem az volt az oka, hogy igen ittak, hanem szegény volt az gazda, és az Isten akarta, hogy így Krisztus Urunknak adassék alkalmatosság az csudatételre.

Egy kicsit eltér az eddigiektől a Rómaiakhoz írt levél 8, 11-hez készült prédikáció, mely a CV mellett a 2. Kolozsvári Kódex anyagában szerepel. Bár a K2 egy jól olvasható, tiszta kódexnek tűnik, a szorosabb vizsgálatok azt mutatják, hogy szövege rejt még magában megoldandó filológiai problémákat. Más kódexekkel való párhuzamosságai, a beszédek utólagos számozása, a *centuria*- és *triacas*-számozás furcsaságai azt támasztják alá, hogy sokkal érdekesebben illeszkedik be a korpuszba, mint azt eddig gondoltuk. A feltámadás kérdését körüljáró beszédben csupán egy példát és egy erős kritikát tartalmazó mintegy harminc sornyi, sűrű bizonyítási részt – mely Krisz-

tus istenségének problematikáját fejtegeti – hagy ki a CV másolója a K2 szövegéhez képest. Emellett azonban a beszéd több része a CV-ben van csak meg, míg a K2-ből hiányzik. Krisztus örök istenségéről szóló téves tanítás és pontokba szedett cáfolata, Krisztus emberségének bizonyítása és bibliai citátumokkal való alátámasztása, ebből kifolyólag a test feltámadásának kérdése, és a feltámadás módja is szóba kerül a beszéd során, feszesen levezetett gondolatmenetbe illesztve.

A CV utolsó Enyedinek tulajdonítható beszéde szerkesztési szempontból tartogat leginkább újdonságokat. A 188. prédikáció egy Heródes-beszéd, kissé hátrébb található a kódexben, érdekessége azonban nem ez, hanem az, hogy egy háromrészes beszédcsokor közepére van beillesztve.³⁰ A beszédek sorrendje a másolás során, majd később is alakult, valószínűleg eredetileg nem így kapcsolódtak egymáshoz, vagy más prédikációkhoz. Először a csokor második részével találkozunk a kötetben, majd mintegy harminc oldallal később szerepel az első rész, és ezután több mint száz oldallal a harmadik, mely textusát tekintve nem is szorosan a másik kettő folytatása. A csokorból csak a középső beazonosíthatóan Enyeditől származó prédikáció.³¹ A beszéd szövegét vizsgálva a CV-ben több helyen is találunk kihagyásokat, pár sorosaktól – halmozott magyarázatok, a pápa elleni kiszólás, a nagy elméjű uralkodókról személyeskedő megjegyzések, antik szerzőktől származó idézetek és forrásjelölések – hosszabbakig, mint annak magyarázata, hogy vajon azért történt Krisztus születése után két évvel a kisgyermeknek legyilkolása, mert a Bölcsek nem értek rá, vagy mert Heródesnek kellett elutaznia előtte. Hosszabb példasorok is kimaradnak, így többek között mintegy ötven sornyi szöveg,³² majd egy újabb, mintegy kilencven sornyi kihagyás kicsivel később, mely antik szerzőktől vett példákat tartalmaz. A beszéd végén még mintegy húsz sornyi, bibliaértelmezési kérdéseket taglaló kihagyás van. A beszéd hangvételében több, Enyedi által kedvelt és gyakran magyarázott kulcstémához is kötődik, így egyfelől a jó és rossz uralkodó

³⁰ [76] Mt 2, 16 (Contio 2.) margójegyzete: „Vide Numero 50 ibi erit prima pars. Tertia pars [...] vide Numero 111 et illic erit”; [107] Mt 2, 15 (Contio prima) margójegyzete: „[...] numerum 36 ibi erit 2da pars”; [227] Mt 2, 13 (Contio 3.) margójegyzete: „Prima Co. in. Numero 50 [...] 2da pars in Numero 36 [...]”.

³¹ A harmadik darab is összefüggésbe hozható egy apróságban az Enyedi-gyűjteménnyel. A K5 margóján egy megjegyzést találunk: „Quae haec precedent explicantur Tria. 4. Concione 123.” Ugyanígy a (ma az S kódexben fennmaradt) 123. beszéd margóján a következőt olvashatjuk: „Quae sequentur haec verba applicantur Concione 188.” A CV-ben szereplő beszéd, bár textusa egyező a beidézett 123. beszéddel, szövegében nem egyezik azzal.

³² Az említett rész így kezdődik: „Efféle példákat olvasunk, hallunk, és látunk, kik nem csak az idegeneket, hanem az ő atyjukfiat is, szerelmesit is megölették, levágatták, sőt az édesatyjuk magzatit. Innét kelt majd ugyan proverbiumban amaz istentelen mondás: ha az hitet meg kell szegni az birodalomért (királyságért), szegd meg, egyéb dolgokban szent és igaz hitű lehetsz. Kinek példáját ugyan csak a mi időnkben is hallottuk és értettük. Mint amaz Navarrai király dolga immár mindennel nyilván vagon.” (K5, 111v.) Az utalás IV. Henrik navarrai, majd francia királyra, a Szent Bertalan éjszakáján elkövetett mézszárlásokra és a király színleg való rekatolizálására, majd a francia trón megszerzése érdekében való végleges áttérésére utal.

kérdéskörét járja körül, ezúttal egy újszövetségi példa kapcsán,³³ másfelől az igazság és az igaz tudomány hirdetésének nehézségei és ellenségei kerülnek újra elő.

Az eltérések, rövidítések ellenére elmondhatjuk, hogy a CV-ben szereplő beszédek az eredeti struktúrát tartják, kissé szűkszavú, de feszes, lényegre törő szöveget adnak. A prédikációk és a másolásokban eszközölt változtatások további vizsgálata érdekes részleteket tárhat fel a szöveghagyományozódás és a korabeli beszédszerkesztési gyakorlat kérdéseivel kapcsolatban. És természetesen újra fel kell tennünk a kérdést: mit tekinünk Enyedi György prédikációinak?

Melléklet I.³⁴

Conciones vetustissimae: a magyar nyelvű prédikációmásolatok textusai és szerkezeti felépítése

[9] Mt 2, 1

[13] <Lk 7, 17–20 (Dominica 3. Advent)>.

[13] Mt 11, 2

[20] Jn 2, 1

[26] Lk 2, 25

[34] Róm 8, 11

[43] Zsolt 33(34), 16

[45] Zsolt 33(34), 12

[48] Zsolt 14(15), 1

[52] Lk 21, 25 (Dominica 2da Adventus)

[56] Lk 21, 34 (Contio 2da ex eodem capite)

[59] Mt 24, 30 (Contio integra)

[64] Mt 13, 41 (Contio <quarta>)

[66] Lk 7, 17–20 (Dominica 3. Advent)

[69] Lk 7, 24 (Contio secunda ex eodem cap.)

[72] Lk 7, 28 (Contio 3. ex eodem cap.)

[74] Mt 11, 13 (Contio <quarta> Luca 16.)

[76] Mt 2, 16 (Contio 2.)

[81] De matrimonio

[85] Mt 21, 1 (Dominica Advent)

[90] Jn 1, 9 (Dominica Advent 4.)

[94] Jn 1, 25 (Contio 2 Ex eodem)

³³ Nem nehéz olyan utalásokat találnunk, melyeket könnyedén a fiatal fejedelemre vonatkoztathatunk, még ha a párhuzam nincs is kimondva. Egy érdekes példa álljon itt a számtalan közül: „Ezekből mi elsőben tanuljuk meg, az harag, mely sok gonoszságra és méltatlan kegyetlenségre viszi az embert, hogy néha másra haragszik meg, és máson tölti ki bosszúját. Mint ez Heródes a Mágusokra haragvék meg, és a Bethlehembeli ártatlan gyermekecskéken tölté ki bosszúját, azokra önté ki haragját. Nem különben mint az gyevere [új eb – L. B.], mikor az emberre ugat, arra haragszik, ha valami kővel vagy fával megütik oldalát, azt rágja harapja marja, mintha az volna bűnös. Azért óvjuk magunkat a haragtól, nem jó tanácsadó, és olyra viszen, ami nem méltó.” K5, 111r–111v.

³⁴ [Szögletes zárójelben] az oldalszámokat tüntetem fel, az oldalszámoknál a későbbi számozást követem. A beszédek textusait az egységesített jelölés szerint hozom. Zárójelben az ünnepet, ha jelölve van a címben, a több részből álló beszédeknel a beszéd jelölését, az egyéni beszédeknel a *Contio integra* jelzést tüntetem fel. <Csúcsos zárójellel> a javított, kihúzott részeket jelölöm. A bemutatott lista célja, hogy érzékeltesse a szövegegység bonyolult felépítését.

- [96] Jn 1, 29 (*Contio 3. Ibidem*)
 [97] Mt 1, 18 (Ad Diem Nativitatis Christi)
 [103] Mt 1, 20 (*Contio 2da*)
 [107] Mt 2, 15 (*Contio prima*)
 [108] ApCsel 7, 55 (*Contio 4ta*)
 [112] Gal 3, 23
 [115] Lk 2, 45 (*Contio 3.*)
 [118] Lk 2, 39 (*Contio 4.*)
 [119] Mt 2, 1; (Dominica 2. post Nativitatem Christi)
 [123] Lk 8, 8 (*Contio Alia*)
 [125] Lk 8, 9 (*Contio ex Eodem*)
 [128] <Mt 13> Lk 18, 31 (Dominica Quinquagesimae, *Contio quarta*)
 [132] Lk 18, 34 (*Contio 3.*)
 [134] Mt 8, 22 (*Contio <quarta> Tertia*)
 [137] Lk 2, 46 (*Contio 2. ex eodem*)
 [139] Lk 2, 47–48 (*Contio 3tia*)
 [141] Lk 2, 50 (*Contio quarta*)
 [143] Jn 2, 1 (Dominica 4. Post Nativitatem)
 [148] Jn 2, 1 (*Contio 2da*)
 [150] Lk 4, 16 (*Contio Prima <3tia>*)
 [152] Lk 4, 16 (*Contio 2. Ex eodem loco*)
 [155] Mt 8, 1 (Dominica 5ta, *Contio Prima*)
 [163] Lk 4, 31 (*Contio 3ia*)
 [165] Mt 8, 5 (*Contio <3tia> 2da*)
 [169] Mt 8, 23 (Dominica sexta, *Integra Contio*)
 [174] Jn 5, 36 (*Contio 2.*)
 [176] Mt 8, 28 (*Contio Quarta*)
 [179] Mt 13, 24 (Dominica septima)
 [183] Mt 13, 26 (*Contio secunda ex eodem capite*)
 [185] Mt 13, 39 (*Contio Tertia ex eodem capite*)
 [187] Mt 13, 29 (*Contio quarta Ex eodem capite*)
 [188] Mt 20, 1 (Dominica Septimagesima)
 [193] Mt 4, 1 (Dominica <Invocavit> I. Quadragesima)
 [198] Mt 4, 2 (*Contio Secunda ex eodem capite*)
 [201] Mt 20, 16 (*Contio 1.*)
 [203] Mt 20, 16 (*Contio 2da*)
 [204] Lk 8, 4 (Dominica Sexagesima, *Integra Contio*)
 [210] Mt 13, 10 (*Contio quarta*)
 [215] Tit 2, 11 (*Contio <Quinta>*)
 [216] Lk 2, 1 (Dominica prima Post Nativitatem)
 [221] Lk 2, 15 (*Contio Secunda*)
 [223] Lk 2, 21 (Die Circumcisionis, *Integra Contio*)
 [227] Mt 2, 13 (*Contio 3.*)
 [229] Mt 2, 16 (*Contio 1. alio Methodo*)
 [231] Mt 2, 19 (*Con. <4.> 2. alio Methodo*)
 [233] Lk 2, 42 (Dominica 3. post Nativitatem)
 [236] Lk 2, 18 (*Contio <3> 2.*)
 [240] Lk 19, 1 (*Contio 4ta*)
 [243] Mt 4, 5 (*Contio 3ertia*)

Melléklet II.

20. beszéd eleje	
CV Contio ad Romanos cap. VIII. <i>Hogy ha annak lelke, az ki feltámasztotta halottai- ból az Jézust, lakik tibennetek, [...]</i> Nem ok nélkül mondta volt az apostol Col. 2., hogy az Krisztusban minden bölcsességnek és tudomá- nyának kincsei el vannak rejtve, mert ha ki Krisz- tus Urunk életének folyását, beszédét és cselekedeteit minduntalan elméjében forgatja és állapotjáról szorgalmasan gondoskodik, nem csak az itt való tisztjét és hivatalját, mint egy tükörből megláthatja és tanulhatja. De az következő életben való állapotja felől is bizonyos lehet, úgy, mint kiben immár mindenek beteljesedtenek, eltökéltettednek, és mint egy kincset, ábrázatban formáltattak.	K2 Concio. Rom. 8. v. 11. De Resurrectionis Christi causa. <i>Hogy ha annak lelke, az ki feltámasztotta halottai- ból az Jézust, lakik tibennetek etc.</i> Nem ok nélkül mondta az apostol Col. 2., hogy az Krisztusban minden bölcsességnek és tudomá- nyának kincse el vannak rejtve. Mert ha ki Urunk életének folyását, beszédét és cselekedetét mind- untalan elméjében forgatja és állapotjáról szorgal- matosan gondolkodik, nemcsak az itt való tisztit és hivatalját, mint egy tükörben megláthatja és tanul- hatja, de az következő életben való állapotja felől is bizonyos lehet, úgy, mint kiben immár mindenek beteljesedtenek és mint egy kimetszett ábrázatban kifomáltattanak.
185. beszéd eleje ³⁵	
CV Matt cap XI. v. 2. <i>János pedig mikor hallotta volna az Krisztus cselekedetét [...]</i> Akármicsoda féle tudományban is az Mester- nek és tanítónak erkölce, személye igen nagyot nyom, sőt, az emberek inkább szoktanak tekin- teni és ítéletet tenni, hogy nem az mesterség- nek mivoltából. Ez az oka, hogy mikor az tanító becsületes, és dicséretes: más az haszonatlan és hamis tudománynak is fogantja vagy, mikor pedig az tanító alávaló és szidalmas, még az dicséretes és hasznos tudomány is utálatos. [...] Két része vagy ez Evangéliumnak. Az első- ben íratik meg Szent Jánosnak Krisztus Urunk- hoz való követsége, holott magyaráztatik, ki volt az Messiás. Az másodikban prédikál Krisztus Urunk szent János felől, az hol megíratik, kicsoda és minemű vala Szent János.	K5 Concio CLXXXV. Matthaei cap. 11. v. 2. ³⁶ <i>Lőn pedig mikor hallotta volna a tömlöcben János a Krisztus cselekedetét etc.</i> Akármicsoda-féle tudományban is a mesternek, tanítónak erkölce, személye igen nagyot nyom, sőt az emberek inkább szoktak tekinteni és ítéletet tenni a tudomány felől, a mesternek személyéből, hogy nem a mesterségnek mivoltából. Ez az oka, hogy mikor a mester, a tanító becsületes és dicséretes, még a haszon- talan és hamis tudománynak is fogantja vagy. Mikor pedig a tanító alávaló és szidalmas, még a dicséretes és hasznos tudomány is utálatos. [...] Két része vagy azért e mai Evangéliumnak. Az elsőben íratik meg Szent Jánosnak Krisztus Urunk- hoz való követsége, holott meg magyaráztatik, ki volt a Messiás. A másodikban prédikál Krisztus Urunk Szent János felől, ahol megíratik, kicsoda és minemű volt Szent János.

³⁵ Margójegyzet: De Nuptiis in Cana Galileae celebratis.³⁶ Sz.: „Concio / Joannis Cap II. / És harmad napon menyegző lőn Chana Galileában, és ott vala az Jézusnak anyja is. [...] Mikor az E.M.F. Úr Isten az ő nagyságos dolgainak véghezvitelére valami erőtel és alávaló rendből választ embereket, csudatételek által szokta azoknak az ő hivataljukat megbizonyítani, hogy se ő maguk, se egyebek felől nem kételkedhessenek. Mivelhogy annak okáért az király méltóságra választá igen alávaló rendből és nyomorult állapotból az Jézust, csudatételekre való hatalmat ada neki, hogy az emberek az ő méltósága és dicsősége felől megbizonyosodnának, és elhinnék, hogy ő legyen az igaz messiás. Azokat pedig, az csudákat, kikkel hivatalját és méltóságát megbizonyítja, noha az evangélisták nem mind írták meg, de azért nagyobb részét és fejét fejt írva hagyták, az kik közül egyik, sőt az mint itt olvassuk, legelől vagy megírva ez mostani előszámlált igékben. Melynek megírásában az evangélista ilyen rendet követ. Elsőben szól az menyegzői lakodalom felől. Másodszor ott az menyegzőben, Krisztus urunktól lőtt csudának minden rendit és módját megírja. Harmadszor az csudatételnek okát és hasznát megjelenti. Mely módot és rendet mi is kövessünk tanításunkban.”

188. beszéd eleje	
CV Contio 2. Matti. 2. v. 16. <i>Akkoron látván Heródes, hogy megcsúfoltatott volna az mágusoktól, ezen felgerjede [...]</i> Mely nagy ellensége legyen ez az világ az igazságnak, és az igaz tudomány hirdetőinek, noha sok egyéb példákbl is nyilván van, de főképpen az mi fejünknek, az Úr Jézus életének históriája megmutatja, ki nem csak tanításakor és tisztiben való eljárásakor, hanem megszületése és gyermeksegekor is ez világi kegyetlenektől háborgattatott és üldöztetett. [...] Vagyon pedig ez igéknek három részei, mert elsőben íratik meg Heródesnek kevélysége, másodszor szörnyű kegyetlensége, harmadszor egy régi próféciának megmagyarázása, beteljesedése, és az két dologhoz alkalmaztatása.	K5 Concio CLXXXVIII. Matt. cap. 2. v. 16, 17, 18. ³⁷ <i>Akkor látván Heródes, hogy megcsúfoltatott volna az Mágusoktól, igen megharagvék etc.</i> Mely nagy ellensége legyen ez a világ az igazságnak és az igaz tudomány hirdetőinek, noha sok egyéb példákbl is nyilván vagyon: de főképp az mi fejünknek az Úr Jézusnak példája megmutatja, ki nem csak tanításakor, és tisztiben való eljárásakor, hanem megszületése és gyermeksegekor is ez világi kegyetlenektől háborgattatott és üldöztetett. [...] Vagyon pedig ez igéknek 3 részük. Mert elsőben íratik meg Heródesnek kevélysége, másodszor szörnyű kegyetlensége. Harmadszor régi próféciának megmagyarázása, beteljesítése és az akkor lett dologhoz alkalmaztatása.

191. beszéd eleje ³⁸	
CV Joannis Cap 2do. <i>És harmad napon menyegző lön Galileának Cana nevű városában, és Jézusnak anyja ő vele: [...]</i> Mikor az Úr Isten az ő nagyságos dolgainak véghezvitelére valami erőtelen és alávaló rendből választ embereket, csudatételek által szokta azoknak az ő hivataljokat megbizonyítani, hogy se ő magok, se egyebek affelől ne kételkedjenek. Mivel hogy annak okáért az király méltóságra az Úr Isten választá igen nyomorult állapotból az Jézus[t]. Csudatételre való hatalmat ada neki, hogy az emberek az ő méltósága és dicsősége felől meg bizonyosodjanak, és elhinnék, hogy ő az igaz Messiás. Azokkal pedig az csudatételekkel, kikkel hivatalját és méltóságát megbizonyítja, noha az evangélisták nem írták meg, de azért nagyobb részét és fejét írván hagyták.	K5 Concio CXCI. Joan. cap 2. v. 1. ³⁹ <i>Harmad nap menyegző lön Galileabeli Canában, és az Jézusnak anyja ott vala.</i> Mikor az Isten az ő Nagyságos dolgainak véghezvitelére valami erőtelen és alávaló rendből választ embereket, csudatételek által szokta azoknak az ő hivataljokat megbizonyítani, hogy se ő maguk, se egyebek afelől ne kételkedjenek. Mivel hogy annak okáért az király méltóságra az Úr Isten választá igen alávaló rendből, és nyomorult állapotjából az Jézust, csudatételre való hatalmat ada neki, hogy az emberek az ő méltósága és dicsősége felől meg bizonyosodjanak, és elhinnék, hogy ő az igaz Messiás. Azokat pedig az csudákat, kikkel hivatalját és méltóságát megbizonyítja, hogy az evangélisták nem mind írták meg, de azért nagyobb részét és fejét írván hagyták.
Az kik közül egyik, sőt, az mint itt olvassuk, legelső, vagyon megírva az mostani előszámlált igékben. Melynek megírásában az evangélista ilyen rendet<ket> kíván: Elsőben szól az menyegzői lakodalomról. Másodszor ott az menyegzőben Krisztus Urunktól tölt csudáknak minden rendit és módját megírja. Harmadszor ez csudatételnek okát és hasznát megjelenti. Mi is köves-sük tanításunkban.	

³⁷ Margójegyzet: Crudelitas Herodis et Tyrannorum.³⁸ Margójegyzet: De Joanne Baptista. Tractavi in Czokfalva 1673.³⁹ Sz: „Concio Matt. cap. XI. v. 2. / János pedig mikor hallotta volna a tömlöcben a Krisztusnak cselekedetét, [...] Nem csak a példaadásért, hanem a tudománynak becsületéért íratnak meg a fő embereknek személyük és életük. Mert akárki is nagyobbnak tartja és igazabbnak hiszi azt, az mi méltóságos, dicséretes embertől származik. Mondám az elmúlt tanításban is azért, hogy az Evangéliumban is az van. Akármicsoda tudom, amiben is a mesternek és a tanítónak erkölcsé és személye igen nagyot nyom: Sőt, az emberek inkább szoktak tekinteni és ítéletet tenni valamely tudomány felől, a mesternek személyéből, hogy nem a tudománynak mi voltából. Ez az oka, hogy mikor a mester, a tanító becsületes, és dicséretes, még a haszontalan és hamis tudománynak is foganatja vagyon. Mikor pedig a tanító alávaló és szidalmas, még a dicséretes, hasznos tudomány is megvetett és utálatos. [...] Két része vagyon azért ez mai Evangéliumnak. Az elsőben íratik meg Szent Jánosnak Krisztus Urunkhoz való követsége. Holott megmagyaráztatik, ki volt az Messiás. Az másodszor pródikál Krisztus Urunk Szent János felől. Ahol megíratik, kicsoda és minemű volt Szent János.”

BORBÁLA LOVAS

Copying Strategies in the Textual Tradition of György Enyedi's Sermons

The sermon collection of György Enyedi (1555–1597), the third bishop of the Unitarian Church, is an especially large corpus representing a unique handwritten textual tradition. During the almost one hundred years of active copying, a large amount of its variants were issued. Today we mostly know copies of triacases (thirty or thirty-three sermons in one block) or selected sermons in mixed collections. They can be easily identified by the copyists' or users' notes. Also, even if there are damages and disorders in the structure, the beginning and the ending of the texts – without taking notice of the regular variability of synonyms or word order – are comparable and can help in identifying unnumbered and unmarked texts. In my paper I wish to introduce four new sermon variants. They can be found in *Contiones vetustissimae* (Romania, Cluj Napoca, Academia III., MS.U. 262.), a Unitarian codex with mixed

content. Until now the first part of it, a collection of sermons in Hungarian language – mostly shortened and often edited – has been ignored. This part contains the bishop's four sermons without identification signs. The closer examination of these new variants, in comparison with other versions can help us to understand the strategies of the copyists. Also, we can examine more precisely why and how the textual details of these sermons remained the same or changed in any way during the 17th century.

GÁBOR CSILLA

„Nem úgy vagyone dolgunk mint a' Sidoknak?”

Nemzettörténet egy kéziratok prédikációgyűjteményben*

A jezsuita rendtörténeti források 16–17. századi, magyarországi vonatkozású feljegyzései között több ízben is adatokat, utalásokat találhatunk egy bizonyos nagyszombati Káldi Mártonra (1568–1632). Ő az irodalomtörténeti kánonban valamelyest számon tartott Káldi György testvére, s a rá vonatkozó elszórt információk összegereblyezésével és rendszerezésével valamiféle életrajzot és pályaképet is rekonstruálhatunk. A felkutatható töredékek alapján egy tanárként, hitszónokként és előjáróként egyaránt sikeres (és persze mobilis) rendtag képe és fordultatos életútja rajzolódik ki. Két kézirat predikációs kötetéről tudunk, közülük az egyiket Budapesten az Egyetemi Könyvtárban,¹ a másikat a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzik.² Ezek a téma, és részben a szövegszervezés tekintetében figyelemre méltó eltéréseket mutatnak ahhoz képest, amihez a 17. századi jezsuita predikáció kapcsán hozzá vagyunk szokva: a szövegekben a műfaji kritériumokhoz mérten igencsak erőteljes a polemikus irányultság, ugyanakkor a szerző a traktátusok módszerességével járja körül témáit, áttetsző struktúrával teszi követhetővé az alkalmazott gondolatmeneteket és tematikus egységeket.

A közelmúltban hírt adtam a kéziratok létezéséről, akkori rövid közleményemben bőséges idézetanyag felhasználásával, a szövegek néhány általános jellegzetességének megemlítésével leírtam e manuscriptumokat, és kísérletet tettem néhány filológiai kérdés tisztázására, illetőleg felvázoltam egy tematikus életrajzot. Felvillantottam a további kutatás előtt rejlő perspektívákat is.³ Jelen írásban az egyre izgalmasabbá váló

* A tanulmány a Debreceni Egyetem Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA K 101840 sz. pályázata keretében készült.

¹ Az *Evangeliumoknak mellyeket vasarnapokon, es egyeb ünnepeken esztendő által olvasni es praedikallani szoktanak magyarazattya*. Harmadik reszenek masodik resze. Mely magaba foglallya a' szentekről ualo euang[eliom]okat es prae[dikaci]ókat. Mellyeknek, es azok reszeinek szamat, a' következendő folianso[n] talalod meg. Irattatot Jesuitak rendiből ualo Nagyszombati Kaldi Marton által. Jelzete: A 159. (A továbbiakban KÁLDI, *De sanctis* jelzéssel hivatkozom a kötetre.) A kötet elején az 1. lapon a lapszálon tudósít a munka elkezdéséről: eszerint 1623. október 25-én látott hozzá az íráshoz a Szepességben; a végén pedig, az 1261–1262. lapokon a munka befejezésének helyéről, idejéről és körülményeiről nyújtott rövid tájékoztatás olvasható: eszerint 1626. április 2-án fejezte be ezt a részt Thurzó Kristóf özvegye, Erdődi Zsuzsanna szepességi birtokán.

² Az *Evangeliumoknak mellyeket vasarnapokon es egyeb Ünnepek napokon esztendő által olvasni es praedikallani szoktanak magyarazattyanak*, Masodik resze. Mely magaba foglallya Pünkösdtől fogva, Aduentig valo vasarnapi Euangeliumokat / Az Euangeliumoknak, praedikatioknak, es azok reszeinek szamat, a következendő folianson talalod meg. / Irattatot Jesuitak rendin ualo Nagyszombathj Kaldi Marton által. Anno Domini MDCXXIII id est 1623. Jelzete: R I. 123. (A továbbiakban KÁLDI, *De tempore* jelzéssel hivatkozom a kötetre.)

³ GÁBOR Csilla, *Jezsuita családtagok: nagyszombati Káldi Márton és György = Eruditio, virtus et constantia*: